

## Savimonė (*Self*)\*

### Savimonė ir organizmas

Savo teiginiuose apie proto vystymąsi jau minėjome, kad kalbos procesas yra savimonės vystymosi pamatas. Asmens savimonė turi tokį pobūdį, kuris ją skiria nuo fiziologinio organizmo. Savimonė yra kažkas, kas turi vystymąsi. Tai nėra duota iš prigimties, o atsiranda socialinio patyrimo ir veiklos proceso metu, t.y., formuojasi konkrečiame individe, kaip jo ryšių su veiklos proceso visuma ir kitais šio proceso dalyviais rezultatas. Žemesnių gyvūnijų formų intelektas, kaip ir daugeliu atvejų žmogaus protas, neturi savimonės. Pavyzdžiui, įprastame mus supančiame pasaulyje, kur pasikliaujame įgūdžiais ir kur esame tiek prisitaikę, kad net nesusimąstome, paprastai remiamės tam tikra jutiminio patyrimo dalimi, kaip, pavyzdžiui, elgiamės vos prabudę. Šis mūsų ypatumas gali atsirasti patyrimo, kuriame iš viso nėra jokio asmens santykio su savimone. Aišku, kad čia būtina skirti tiesioginį asmens patyrimą nuo tokio patyrimo organizavimo savimonėje. Analizuodamas asmuo ima skirti tam tikrus savo patyrimo dalykus ir savo savimonės patyrimą. Tam tikrame sudėtingame mąstymo lygyje mes neišvengiamai siekiame organizuoti visą patyrimą per savimonę. Mes taip artimai tapatiname savo patyrimą, ypač emocinius pergyvenimus su savimone, jog prireikia tam tikro laiko, kad skausmą ir malonumą suvoktume kaip savimonės patyrimo abstrakcijas. Panašiai savimonėje organizuojame prisiminimų seką. Jei mes fiksuojame įvykius laiko atžvilgiu, tai visada juos fiksuojame iš praeities patirties taško. Mes dažnai prisimename tai, ko negalime apibūdinti chronologiškai, ko mes negalime apibrėžti. Vaizdas prieš mus iškyla staiga ir mes susiduriame su sunkumais, mėgindami paaiškinti, kada šis patyrimas iš tikro įvyko. Mes tobulai aiškiai prisimename vaizdą, bet negalime aiškiai nustatyti jo vietos ir, kol negalime apibūdinti praeities terminais, tol nesam patenkinti. Vis dėlto, aš manau, yra pakankamai akivaizdu, jog savimonė nebūtinai dalyvauja organizmo gyvenime ir kad yra neįtraukta į tai,

ką mes apibūdiname kaip jutiminį patyrimą, t.y. neįtraukta į mus supančio pasaulio, kuriame pasikliaujame įpročio reakcijomis, patyrimą.

Mes aiškiai galime skirti savimonę ir kūną. Kūnas gali būti čia ir veikti labai intelektiniu būdu be savimonės. Savimonei būdinga tai, kad ji apibūdinama kaip objektas pati sau. Šis apibūdinimas ją skiria nuo kitų objektų ir nuo kūno. Akivaizdu, kad akys gali matyti pėdas, bet jos neregį kūno visumos. Mes negalime matyti savo nugaros. Jei esame pakankamai vikrūs, tai galime tik išvysti atskiras jos dalis, bet negalime patirti visumos. Žinoma, yra kažkoks neaiškus ir sunkiai lokalizuojamas patyrimas, bet kūno patyrimas yra organizuotas per savimonę. Pėdos ir rankos priklauso savimonei. Mūsų pačių pėdos gali atrodyti labai keistos ir sunkiai jas pripažįstam priklausančias mums patiems, jei žiūrime į jas per atvirkščią teatrinių žiūronų pusę. Kūno dalys labai skiriasi nuo savimonės. Mes galime prarasti kai kurias kūno dalis be ypatingų poveikių savimonei. Sugebėjimas patirti atskiras kūno dalis nėra skirtingas nuo to, kaip patiriame stalą. Stalas teikia skirtingą pojūtį nuo to, ką ranka jaučia, kai viena ranka liečia kitą ranką. Bet tai yra patyrimas to, su kuo mes tiesiogiai kontaktuojame. Kūnas savęs nepatiria kaip visumos ta prasme, kuria savimonė tam tikru būdu patiria save pačią.

Tai yra savimonės apibūdinimas kaip savo paties objekto, kurį ir noriu pateikti. Šis apibūdinimas yra išreikštas pačiame žodyje "savimonė" (*self*), kuri rodo, kad ji yra reflektivi ir gali būti tiek objektas, tiek subjektas. Toks objekto tipas iš esmės skiriasi nuo kitų objektų ir praeityje jis buvo apibrėžiamas suprantančiojo (*conscious*) terminu, rodančio tiek asmens savęs paties patyrimą, tiek patį patyrimą. Buvo išivaizduojama, kad sąmonė (*consciousness*) tam tikru būdu realizavo gyvos būtybės sugebėjimą būti objektu pačiai sau. Biheivistiniame sąmonės apibūdinime mes turime pamatyti tam tikros rūšies patyrimą, kurio metu fizinis organizmas gali tapti savo paties objektu<sup>1</sup>.

\* Versta iš: G. H. Mead. *Works. Mind, Self and Society*, Vol. 1, Chicago: Univ. Chicago Press, 1967, p. 135 – 144.

Kai kažkas bėga nuo persekiotojo, jis visas yra pasinėręs į šį veiksma ir jo patyrimas gali būti permelktas aplink jį esančių daiktų. Taigi tam tikru metu iš viso nėra jokio savęs įsisąmoninimo (no *consciousness of self at all*). Žinoma, mes turime būti visiškai pasinėrę į tai, ką darome, kad taip atsitiktų. Vis dėlto galime pripažinti, kad tokios rūšies patyrimas, kai nėra savimonės, yra įmanomas. Galbūt mes galime suteikti tam tikro aiškumo šiai situacijai, pasitelkdami tą smarkaus mūšio patyrimą, į kurį galime sugrįžti individualiais prisiminimais ir nujautimais. Tolstojus, kare dalyvavęs karininkas, pateikia savo praeities patyrimų visumą iš nepaprastai smarkaus mūšio vidurio. Panašiai yra su vaizdiniais, kurie blyksteli asmens prote, kada jis skęsta. Šiuose pavyzdžiuose egzistuoja kontrastas tarp patyrimo, kuris visas susijęs su išorine veikla, kur asmuo kaip objektas neįeina, ir atminties bei vaizduotės veiklos, kai asmuo yra svarbiausias objektas. Savimonė yra visiškai atskiriama nuo organizmo, kuris yra apsuptas daiktų, veiksmų, susijusių su daiktais, įskaitant ir asmens kūno dalis. Pastarosios gali būti objektu kaip ir kiti objektai, bet jie yra tik objektai, egzistuojantys šalia, ir neturi savimonės, kuri būtų objektas organizmui. Aš manau, kad to dažnai nepastebima. Būtent šis faktas mūsų antropomorfinės gyvulių pasaulio rekonstrukcijas daro klaidingas. Kaip individas gali patirti save išoriškai, kad taptų savo paties objektu? Tai yra esminė psichologinė individualybės (*selfhood*) ir savimonės (*self-consciousness*) problema. Ir jos sprendimas yra grindžiamas ryšiu su socialinio elgesio procesu ar veikla, kurioje tam tikras asmuo ar individas dalyvauja. Proto mechanizmas bus galutinai užbaigtas, kai į savo patyrimo lauko analizę įtrauks save patį arba kai individas perkels save į kitų individų, su kuriais jis veikia tam tikroje socialinėje situacijoje, savimonės patyrimo lauką. Protas negali tapti beasmenis, kol jis nepriima objektyvios, o ne afektinės nuostatos į patį save. Priešingu atveju mes turime tik sąmonę (*consciousness*), bet ne savimonę (*self-consciousness*). Ir tai būtina racionaliam elgesiui, kurį individas turėtų priimti kaip objektyvų, neasmeninį požiūrį į save tam, kad taptų savo paties objektu. Individualiam organizmui empirinė situacija, kurioje jis veikia, yra aiškiai esmiškas ir svarbus faktas arba sudedamasis elementas. Negalėdamas suvokti savęs paties objektyviai, individas negali veikti protingai ir racionaliai.

Individai save kaip tokius patiria ne tiesiogiai, o netiesiogiai iš tam tikro kitų individualių tos pačios socialinės grupės narių požiūrio arba iš apibendrinto socialinės grupės kaip visumos, kuriai jis priklauso,

požiūrio. Jis įeina į savo paties patyrimą per savimonę, ne tiesiogiai ir ne iš karto, ne tapdamas subjektu sau pačiam, be tik tiek, kiek jis pirmą kartą tampa objektu sau pačiam, tapus kitiems individams jo objektais ir jo patyrimu. Jis tampa objektu sau pačiam tik priimdamas kitų individų požiūrius į jį patį socialinės aplinkos ar patyrimo bei elgesio konteksto, kuriame jis ir jie yra, atžvilgiu.

Svarbumas to, ką mes vadiname *komunikacija*, yra tai, kad ji suteikia formą elgesiui, kuriame organizmas ar individas gali tapti objektu sau pačiam. Tai yra tokios rūšies komunikacija, kurią mes jau aptarinėjome – tai ne ta komunikacija, kuri yra tarp kudakuojančios vištos ir viščiukų, tai ne vilko lojimas gaujoje ar karvės mykimas, bet reikšmingų simbolių komunikacija, kuri yra nukreipta ne tik į kitus, bet ir į save. Kiek tokia komunikacija yra asmens elgesio dalis, tiek ji įtraukia savimonę. Žinoma, kažkas gali girdėti nesiklausydamas, kažkas gali matyti daiktus, kurių jis neįsivaizduoja, daryti tokius dalykus, apie kuriuos nieko realiai nežino. Bet ten, kur kažkas reaguoja į tai, į ką jis kreipiasi kaip į kitą ir kur jo paties atsakymas tampa jo paties elgesio dalimi, kur jis ne tik girdi pats save, bet ir reaguoja į save, kalba ir atsako sau taip, kaip iš tikro jam atsako kitas asmuo, ten mes aptinkame elgesį, kur individai tampa savo pačių objektais.

Sakyčiau, kad tokia savimonė nėra pirmiausia fiziologinis organizmas. Fiziologinis organizmas yra esminis<sup>2</sup>, bet mažiausiai, ką sugebam, tai mąstyti apie save be jo. Asmenys, kurie tiki į nemirtingumą, į dvasias ar į galimybę savimonei palikti kūną, pripažįsta tokią savimonę, kuri yra visiškai atskiriama nuo kūno. Kaip sėkmingai jie gali paremti šią sampratą, yra atviras klausimas, bet mes kaip aiškų faktą skiriame savimonę ir organizmą. Teisinga sakyti, kad savimonė, kaip objekto pradžia, kiek mes galime numanyti, turėtų būti aptinkama žmonių patyrimo, nulėmusiame "antrininko" sampratą. Primityvūs žmonės manė, kad egzistuoja antrininkas, kuris greičiausiai yra lokalizuotas diafragmoje ir miego metu laikinai, o mirties atveju visiškai palieka kūną. Asmens priešų jis gali būti paviliotas iš kūno ir galbūt užmuštas. Toks antrininkas aptinkamas vaikystėje, kai įsivaizduojami žaidimo partneriai, kuriuos vaikai įtraukia į žaidimą ir kurių pagalba jie ima kontroliuoti savo patyrimą žaidimo metu.

Savimonė, kaip tai, kas gali būti pats sau objektas, iš esmės yra socialinė struktūra ir ji atsiranda socialiniame patyrimo. Po to, kai savimonė atsirado, tam tikra prasme ji pati sau teikia socialinį patyrimą. Taigi mes galime suvokti absoliučiai atskirą

savimone. Tačiau neįmanoma suvokti už socialinio patyrimo atsirandančios savimonės. Po to, kai ji pasirodo, mes galime mąstyti apie atskiro asmens išsiskyrimą visam jo gyvenimui, tačiau asmuo sykiu turi save kaip palydovą ir yra pajėgus galvoti bei kalbėtis su savimi taip, tarsi jis bendrautų su kitais. Tas procesas, apie kurį aš tik ką kalbėjau, reaguojančio (*responding*) į patį save, kaip kitas reaguoja į jį, dalyvaujančio savo paties pokalbyje su kitais, žinančio, kas yra sakoma, ir naudojančio žinojimą apie tai, kas yra sakoma, tam, kad sąlygotų tai, kas atitinkamai ketinama pasakyti, – tai yra procesas, kuris visiems mums yra pažįstamas. Suprasdami, ką pasakome, ir šio supratimo dėka valdydami savo kalbą, mes nuolatose sekame paskui savo pačių kreipimąsi į kitus asmenis. Sakydami ir veikdami mes sužinome, ką ketiname pasakyti ir ką ketiname padaryti, sykiu dalyvaujame šiame procese, mes visada kontroliuojame patį procesą. Tai, ką mes pasakome gestų kalba, sukelia kitame tam tikrą atsakymą ir sykiu keičia mūsų pačių veikimą, o dėl kitų atsako mes nukrypstame nuo to, ką pradėjome daryti. Gestų kalba yra ryšio pradžia. Individas tęsia gestų kalbą su savimi. Jis pasako kažką, kas sukelia tam tikrą atsaką jame pačiame ir priverčia jį pakeisti tai, ką jis ketino pasakyti. Kas nors pradeda kažką sakyti, kas, matyt, gali būti kažkas nemalonaus, tačiau, pradėjęs kalbėti, jis sykiu nutaria, kad tai bus per žiauru. Poveikis pačiam sau to, ką jis sako, asmenį sustabdo. Tai yra gestų kalba tarp individo ir jo paties. Reikšminga kalba mes laikome veiksmą, kuriuo individas veikia patį save, ir šis individo poveikis pačiam sau yra dalis proto pokalbio su kitais. Dabar mes, tarkime, pašalinsime šią socialinę fazę ir apsieisime kurį laiką be jos, kad kažkas kalbėtų su savimi taip, tarsi kalbėtų su kitu asmeniu.

Šis abstrakcijos procesas negali būti begalinis. Asmuo neišvengiamai ieško klausytojų, norėdamas kažkam išsakyti. Refleksyviu mąstymu asmuo galvoja veikti, veikti atskirai taip, kad šis veiksmas išliktų socialinio proceso dalimi. Mąstymas tampa ankstesnis už socialinį veiksmą. Žinoma, sykiu mąstymo procesas tiesiog yra vidinė kalba, kuri tęsiasi, bet tai yra gestų kalba, kuri savo galutiniu pavidalu numato išreikšti publikai tai, ką asmuo galvoja. Asmuo skiria svarbą to, ką jis sako kitiems, nuo tos kalbos išraiškos (*actual*), kurią ruošia prieš išsakydamas. Jis apgalvoja ją iki galo ir galbūt rašo knygos pavidalu. Tačiau tai vis dar yra socialinio bendravimo, kuriame asmuo kreipiasi į kitus asmenis, o sykiu į patį save (*one's self*) ir kuriame asmuo kontroliuoja savo kreipimąsi į kitus asmenis, reaguojan-

damas į savo paties gestus, dalis. Asmeniui būtina, kad jis reaguotų į save patį. Tai yra tam tikros rūšies socialinis elgesys, sukuriantis elgesį, kuriame ir atsiranda savimonė. Aš nežinau kitos elgesio formos, išskyrus kalbinę, kur individas yra objektas pačiam sau, ir, kiek aš galiu įsivaizduoti, refleksijos prasme individas nėra pačiu savimi (*self*), kol jis nėra objektas sau pačiam. Tai yra faktas, kuris komunikacijai suteikia esminį ypatingumą, nes komunikacija yra toks elgesio tipas, kai individas reaguoja pats į save.

Mes įsivaizduojame, kad kasdieniniame elgesyje ir patyrimo individas neteikia didelės reikšmės tam, ką jis daro ir sako. Dažnai mes sakome, kad toks individas nėra pačiu savimi. Po pokalbio mes suprantame, kad praleidome svarbius dalykus, kad yra savimonės dalių, kurios nepakliuvo į tai, kas buvo pasakyta. Tai, kas lemia savimonės apimtį, įeinančią į komunikaciją, yra pati socialinė patirtis. Žinoma, didelė dalis savimonės verčia asmenį ją išreikšti. Mes dalyvaujame ištisoje skirtingų santykių serijoje su įvairiais žmonėmis. Vienokie mes esam vieniems žmonėms ir kitokie – kitiems. Yra tokių mūsų pačių dalių, kurios egzistuoja savimonei tik jos santykyje su savimi pačia. Mes padaliname save į skirtingų savimonių rūšis priklausomai nuo mūsų pažinčių. Mes aptariame politiką su vienais, o religiją – su kitais. Yra įvairių skirtingų savimonės rūšių, reaguojančių į skirtingas įvairias socialinių atoveiksmių rūšis. Tai yra pats socialinis procesas, kuris yra atsakingas už savimonės atsiradimą. Neįmanoma, kad savimonė atsirastų už tokio tipo patyrimo.

Kaip aš tik parodžiau, daugialypė asmenybė tam tikra prasme yra norma. Paprastai visos savimonės organizacija yra susijusi su bendruomene, kuriai mes priklausome, ir su situacija, kurioje mes esame. Žinoma, visuomenė, ar tai būtų gyvi žmonės, ar mūsų vaizduotės žmonės, ar praeities žmonės, kinta priklausomai nuo individų įvairovės. Paprastai bendruomenėje, kuriai mes priklausome, asmens savimonė yra vieninga, tačiau ji gali būti suardyta. Asmeniui, kurio nervų sistema yra nestabili ir kuris yra ties skilimo riba, tam tikrų rūšių veiklos tampa neįmanomos ir tokių veiklų visuma gali atskirti ir sąlygoti dar kitą asmens savimone. Atsiranda du skirtingi aš (*I's*) ir dvi skirtingos savastys (*me's*), dvi skirtingos savimonės (*selves*). Tai yra sąlyga, kuri lemia asmenybės susiskaidymą. Tai atsitiko vienam profesoriui, kurį prarado bendruomenė ir kurį vėliau aptiko miško paruošų stovykloje Vakaruose. Jis išsilaisvino iš savo profesijos, apsigyveno miškuose ir jautėsi ten kaip namie. Savo dalies užmiršimas ir atsikratymas buvo patloginė šio dalyko pusė. Išdava – tam tikros

kūno atminties, su kuria individas tapatino save, praradimas. Mes dažnai atpažįstame skilimo kontūrus, kurie prabėga pro mus. Mes būtume patenkinti, jeigu galėtume tam tikrus dalykus pamiršti, atsikratyti praeities patyrimo dalykų, su kuriais yra susijusi savimonė. Tai yra situacija, kurioje gali būti keletas skirtingų savimonių, ir tai priklauso nuo įvairių socialinių reakcijų, kuriomis ketina tapti savimonė. Jei mes galime pamiršti kokios nors vienos veiklos visą turinį, tai aišku, kad mes paliekame ir tą savimonės dalį. Tarkim, užkalbinkite asmenį, kuris yra nestabilus, ir tuo pat metu atkreipkite jo žvilgsnį į tai, ką jūs rašote, taip, kad jis tuo pat metu atliktų dvi skirtingas komunikacijas, ir, jei jūs teisingai tai padarysit, galite gauti du tarpusavyje nesikertančius procesus. Jūs galite gauti visiškai skirtingas veiklos sritis. Tokiu būdu galite sukelti asmens savimonės disociaciją. Tai dviejų rūšių komunikacijos įvedimo procesas, kuris suskaido individo elgesį. Vienam individui yra kažkas pasakoma ir sykiu yra išgirstama, kitam individui egzistuoja tik tai, kas yra parašyta. Žinoma, būtina atskirti vieną patyrimą nuo kito. Disociacija gali įvykti, kai

koks nors įvykis paveikia emocinį pakitimą. Tas, kuris yra atskirtas, eina savo keliu.

Užbaigtos savimonės vieningumas ir struktūra atspindi socialinio proceso visumos vieningumą ir struktūrą. Ir kiekviena elementari savimonė, viena iš tų, iš kurių sudarytas asmuo, atspindi proceso, į kurį yra įtrauktas individas, kokios nors vienos padėties vieningumą ir struktūrą. Kitais žodžiais tariant, įvairios elementarios savimonės yra įvairios užbaigtos savimonės struktūros dalys, atspindinčios skirtingus socialinio proceso visumos aspektus. Užbaigtos savimonės struktūra yra užbaigto socialinio proceso atspindys. Socialinės grupės organizacija ir vieningumas yra tapatūs kiekvieno individo savimonės, atsirandančios socialiniame procese, kuriame yra ši grupė, organizacijai ir vieningumui.

Asmenybės disociacijos reiškinys yra sąlygotas užbaigtos ir vieningos savimonės suardymo į komponentus, iš kurių savimonė yra sudaryta ir kurie atitinka skirtingas socialinio proceso, kuriame yra įgyjantis užbaigtą ir vieningą savimonę asmuo, padėtis. Šios padėtys – tai skirtingos socialinės grupės, kurioms šiame procese asmuo priklauso.

*Vertė Vylius Leonavičius*

## Išnašos

- <sup>1</sup> Žmogaus elgesys socialinėje grupėje yra toks, kad jis sugeba tapti objektu pačiam sau. Tai faktas, kuris formuoja žmogų kaip labiau nei žemesnieji gyvūnai išsivysčiusį evoliucijos raidos produktą. Iš esmės tai yra socialinis faktas (o ne siela ar protas, kuriais žmogus paslaptinai ar antgamtiškai yra apdovanojamas ir kurių neturi žemesnieji gyvūnai), skiriantis žmogų nuo žemesniųjų gyvūnų.
- <sup>2</sup> Visi socialiniai santykiai ir sąveikos yra išsiskiriančių individų, dalyvaujančių juose, tam tikruose bendruose sociofiziologiniuose sugebėjimuose (endowment). Šio socialinio elgesio fiziologiniai pagrindai, kurių galutinė lokalizacija yra individo centrinės nervų sistemos žemesnėse dalyse, iš esmės yra tokio elgesio pagrindai, kadangi patys savyje jie taip pat yra socialiniai. Kitaip tariant, iš dalies jie glūdi konkretais individo instinktuose ar elgesio tendencijose, kurių jis

negalėtų atlikti, išreikšti ar patenkinti be kooperacijos su kitu ar kitais individualais. Fiziologiniai elgesio procesai, kurie yra elgesio mechanizmai, būtinai įtraukia daugiau nei vieną individą, tai yra procesai, į kuriuos, be konkretaus individo, yra įtraukti ir kiti individai. Fundamentalių socialinių santykių, kur šie fiziologiniai socialinio elgesio pagrindai matomi, pavyzdžiais galėtų būti lyčių santykiai (reprodukcijos instinkto išraiška), vaiko ir tėvų santykiai (tėvų instinkto išraiška), kaimynų santykiai (kaimenės instinkto išraiška). Šie individualaus žmogiško elgesio santykinai paprasti ir rudimentiški fiziologiniai mechanizmai ne tik formuoja žmogaus viso socialinio elgesio fiziologinius pagrindus, bet taip pat yra fundamentali žmogaus prigimties biologinė medžiaga. Taigi, kai mes kalbame apie žmogaus prigimtį, kartu paliečiame tai, kas iš esmės yra socialu.